

Научни проекти

ТУРИЗЪМ В УСЛОВИЯ НА КРИЗА

*Десислава Вараджакова¹, Марина Райкова¹, Надежда Илиева¹,
Кристина Гърциянова², Десислава Полеганова¹, Борис Казаков¹*

DOI: 10.35101/prg-2023.3-4.9

Настоящата статия представя теоретични знания за кризите, като изяснява понятието „криза“, дефинира различните видове кризи, разглежда тяхната специфика в сферата на туризма и влиянието им върху туристическата индустрия. Направен е библиографски анализ на публикациите, свързани с кризите в туризма в световната база данни Scopus. Изведени са основните форматорни събития, оказващи негативен ефект върху туристическия бизнес през последните две десетилетия. Пандемията от COVID-19 е определена като най-значимото негативно събитие до момента, което за първи път в съвременната история води до пълно затваряне на дестинации и до най-големия отчитан някога спад в международните пътувания. Разгледан е ефектът на пандемията върху туризма в България и са представени основните направления на дейностите по проект „Изследване на социално-икономическото въздействие на пандемията от COVID-19 върху туристическата индустрия на национално и регионално ниво“. Целта на проекта е да се анализират и оценят структурните и пространствените изменения на икономическите субекти в туристическата индустрия в резултат на въздействието на пандемията, като се проследят и анализират различните аспекти на това въздействие върху туризма в България, както и регионалните предизвикателства пред него.

Ключови думи: криза, туризъм, COVID-19, пандемия, социално-икономическо въздействие

¹ Национален институт по геофизика, геодезия и география към Българската академия на науките, департамент „География“; dvaradzhakova@gmail.com; mnikova@yahoo.com; nadeto.ilieva@abv.bg; dpoleganova@yahoo.com; boriskazakov1@gmail.com

² Национален институт по геофизика, геодезия и география към Българска академия на науките, Център по хидрология и водно стопанство; krisimar1979@gmail.com

TOURISM IN CRISIS

*Desislava Varadzhakova, Marina Raykova, Nadezhda Ilieva,
Kristina Gartsivanova, Dessislava Poleganova, Boris Kazakov*

Abstract: This paper presents theoretical knowledge about crises by clarifying the concept of “crisis”, defines different types of crises, and examines their specificity in the field of tourism and their impact on the tourism industry. A bibliographic analysis of publications related to tourism crises in the world database Scopus is made. The main force majeure events, having a negative effect on the tourism business in the last two decades, are listed. The COVID-19 pandemic has been identified as the most significant negative event to date, leading to the complete closure of destinations and the largest ever recorded decline in international tourism for the first time in modern history. The effect of the pandemic on tourism in Bulgaria is examined and the main guidelines from the project “Investigation of the socio-economic impact of the COVID-19 pandemic on the tourism industry at the national and regional level” are presented. The aim of the project is to analyze and evaluate the structural and spatial changes of economic entities in the tourism industry as a result of the impact of the pandemic, by tracking and analyzing the various aspects of this impact on tourism in Bulgaria, as well as the regional challenges facing it.

Keywords: crisis, tourism, COVID-19, pandemic, socio-economic impact

ВЪВЕДЕНИЕ

Ефектът на глобализацията е силно осезаем в областта на туризма, тъй като понякога дори малки кризи оказват силно влияние върху цели туристически региони. За устойчивото развитие на туристическите дестинации е необходимо да се осигури безопасността на туристите във всички нейни измерения – здравна, политическа, физическа и т.н. За тази цел е препоръчително да се реализират детайлни изследвания и анализи на всяка критична ситуация, която оказва влияние върху развитието на туризма и да се изведат на преден план добрите практики, за да се минимизират негативните ефекти от следващи критични събития. Разработването на стратегии за справяне с кризи може да защити или поне да намали отрицателния ефект върху туристическия сектор и обществото като цяло.

Бързото прерастване на епидемията от COVID-19 в пандемия в края на 2019 г. и началото на 2020 г. оказва влияние върху икономическите показатели във всички отрасли, включително и в туризма в световен мащаб. След обявяването на пандемията от Световната здравна организация през 2020 г. туристическите дестинации по целия свят налагат ограничения за достъп, а 27% от тях напълно затварят своите граници за международни пристигания (UNWTO, 2020a). По данни на Световната организация по туризъм към ООН международните туристически пристигания в света през 2020 г. бележат спад от 74%. До момента пандемията се оказва най-голямото предизвикателство пред развитието на международния туризъм. През 2003 г. развитието на епидемия от тежък остър респираторен синдром (ТОРС) предизвиква спад в международния туризъм от 0,4%, а световната икономическа криза през 2009 г. води до спад от

4% (UNWTO, 2020b). Въпреки негативния ефект от посочените събития, техният отзвук върху туристическата индустрия остава сравнително незначителен спрямо пандемията.

В България туризмът е една от приоритетните икономически дейности, генерираща над 10% от БВП. Преди пандемията страната заема 20-то място по брой пристигания на туристи и 24-то място по приходи от туризъм в Европа (UNWTO, 2020b). Вследствие на пандемията спадът в пристиганията на чуждестранни туристи през 2020 г. достига 63% (НСИ).

Въздействието на кризите върху туризма могат да се проследят чрез анализ на някои основни туристически показатели по отношение на:

- входящия туризъм;
- изходящия туризъм;
- вътрешния туризъм.

Динамиката в развитието на входящия туризъм и ефектът на кризите върху него могат да се анализират чрез показателите „Посещения на чужденци“, „Пренощували чужденци в местата за настаняване“, „Реализирани нощувки от чужденци“, „Приходи от нощувки от чужди граждани в местата за настаняване“ и др.

Ефектът върху изходящия туризъм може да се проследи основно чрез показателя „Пътувания на местни граждани в чужбина“, като за по-детайлен анализ може да се разгледат данните по месеци, на годишна база, по страни и по цел на пътуването.

Влиянието на кризите върху вътрешния туризъм се анализира предимно чрез показателите „Реализирани нощувки от местни граждани в местата за настаняване“ и „Разходи за туристически пътувания на населението“.

По отношение на динамиката на световния туризъм и влиянието на формални събития върху него, както и за анализи по туристически региони, публични данни се предоставят от Световната организация по туризъм към ООН (UNWTO), Световния съвет за пътувания и туризъм (WTTC), някои регионални статистически организации като Евростат и др.

Задълбочените изследвания относно ефекта на кризите върху туризма изискват интердисциплинарен подход – прилагане на статистически методи, аналитичен подход, пространствени анализи с приложение на GIS и др.

КРИЗИТЕ В ТУРИЗМА

Туристическите дестинации са изключително уязвими на всякакви видове кризи – природни бедствия, социални и военни конфликти, тероризъм, здравни, политически, технологични и икономически кризи. Затова е необходимо изясняването на понятието „криза“ и дефинирането на основните видове кризи.

Според Речника на българския език кризата представлява „Дълбоко разстройство, сътресение в обществения, политическия и стопанския живот на обществото поради икономически причини, придружено с влошаване на положението на всички трудещи се“ или „Рязка промяна, обикновено към по-лошо, в състоянието, развитието на нещо, която има решителни, важни последици“.

Кризите могат да бъдат класифицирани по различни признаци, но основният е техният произход, според който те се определят като природни и антропогенни. Природните кризи в туризма са предизвикани от природни явления, които оказват пряко или косвено влияние върху туристическия сектор. Такива са земетресенията, лавините, вулканичните изригвания, свлачищата, ураганите, наводненията, цунамитата, пожарите и др. Антропогенните кризи са предизвикани от човешко влияние. Типични антропогенни кризи са икономическите, политическите, демографските, социалните, екологичните, технологичните и др.

Според териториалния обхват на кризите те могат да бъдат класифицирани като:

- глобални – засягат целия свят;
- регионални – влияят върху отделни региони (континенти, обширни географски региони, общности/съюзи от държави, обединени по икономически, финансови, политически и т.н. признаци и др.);
- локални – въздействат върху конкретна държава или части от нея. Възможно е терминът да се приложи и за кризи, засягащи конкретен географски регион, който попада в рамките на няколко съседни държави.

Продължителността на кризите е признак, според който се делят на:

- краткосрочни – със срок на влияние от няколко дни до една година;
- средносрочни – обхващат период между една и три години;
- дългосрочни – с продължителност над три години, които оказват въздействие и след края си.

Що се отнася до туризма, Laws et al. (2005) твърдят, че терминът криза в туристическата индустрия обикновено се отнася до събитие, което предизвиква шок, водещ до внезапна поява на неблагоприятна ситуация. McKercher et al. (2004) посочват, че кризите са неизбежни, епизодични събития, които нарушават нормалното функциониране на туристическата индустрия.

Световната организация по туризъм към ООН (UNWTO, 2011) определя пет вида кризи, които повлияват туристическия сектор на национално, регионално и местно ниво:

- Природни бедствия и катаклизми;
- Социални и политически кризи;
- Здравни кризи;
- Технологични кризи;
- Икономически кризи.

Райкова (2021) извежда основните кризи през последните десетилетия, които оказват влияние върху туризма в световен мащаб. Сред природните кризи се нареждат земетресението в Индийския океан, последвано от цунами през м. декември 2004 г.; земетресението в Тихия океан в близост до бреговете на Япония, предизвикало цунами и довело до повреди в защитните системи на атомна електроцентрала във Фукушима, Япония; земетресението в Хаити през м. януари 2010 г.; ураганите „Катрина“ през м. август 2005 г. и „Санди“ през м. октомври 2012 г. в САЩ; наводненията в Европа през лятото на 2002 г.; земетресението в Чили през м. февруари 2010 г.; земетресението в Съчуан, Китай, през м. май 2008 г.; изригването на вулкана Ейяфятлайокутл в Исландия през м. април 2010 г.; горските пожари в Русия през месеците юли и август 2010 г.; пожарите в Австралия за периода м. ноември 2019 – м. януари 2020 г. Сред здрав-

ните кризи най-голям ефект върху туризма оказват разпространението на ебола (2013–2016), ТОРС (2003), птичи грип (2005), свински грип (2009) и, разбира се, пандемията от COVID-19. Към кризите, причинени от човека, се открояват световната финансова криза (2007–2013), редица военни конфликти като тези в Близкия изток, Южна и Централна Азия, Северна Африка, терористичните атаки в САЩ от 11 септември 2001 г. и др.

Интензифицирането на развитието на научната мисъл по въпросите на туристическата сигурност и изучаването на кризите в туризма, се свързва основно с атентатите през м. септември 2001 г. в САЩ. За първи път в историята на световния туризъм се налагат толкова строги мерки за гарантиране на безопасността на туристите във всички видове транспорт и туристически обекти.

През последните десетилетия вследствие на посочените кризи безопасността на пътуващите се превръща от практическо предизвикателство пред туристическия бизнес в тема за емпирични изследвания и научни разработки. Управлението на кризите до голяма степен трябва да се базира на предишния опит (Maditinos et al., 2008). Разбирането на същността, жизнения цикъл и потенциалните въздействия на кризите може да помогне за развитието на държавни и бизнес стратегии за справяне с подобни явления и намаляване на тежестта на тяхното въздействие върху бизнеса и обществото.

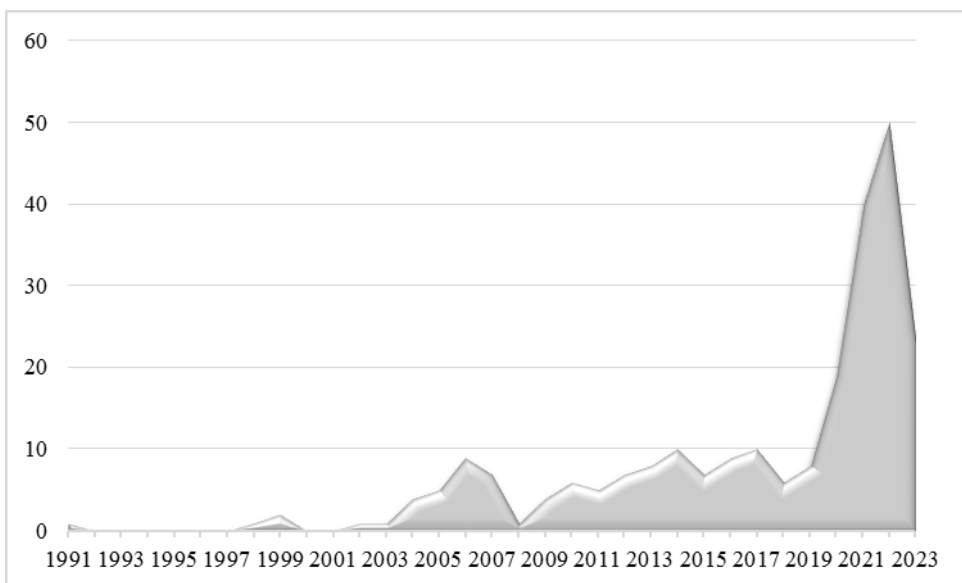
БИБЛИОГРАФСКИ АНАЛИЗ НА КРИЗИТЕ В ТУРИЗМА

Библиографският анализ по темата е направен в една от основните бази данни Scopus, която индексира издания от почти всички научни направления и представлява база с информация за публикации и цитати в световен мащаб. Благодарение на нея може да се проследи цитируемостта на статиите, публикувани в научни издания, реферирани в нея.

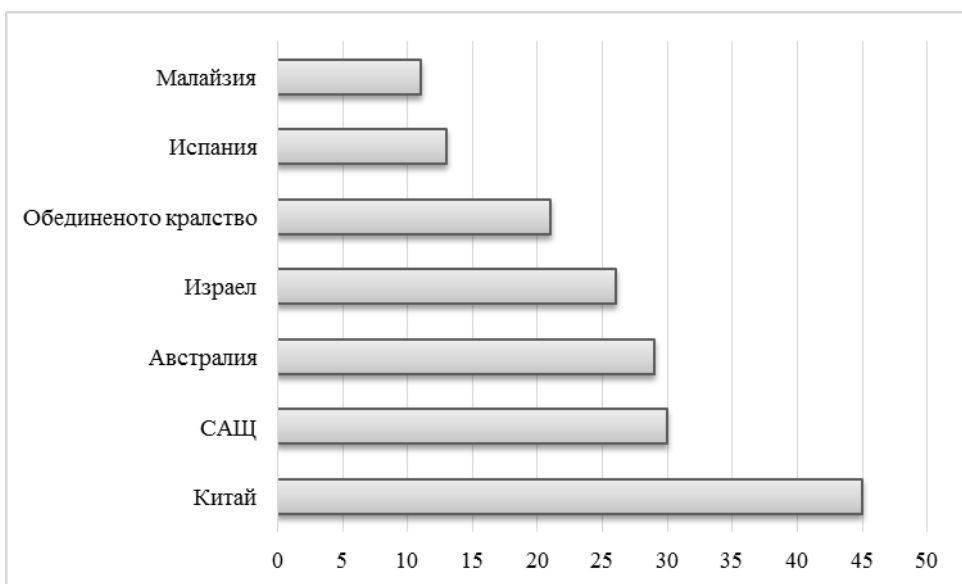
Относно понятието „tourism crises“ в Scopus (2021) излизат 244 резултата. Периодът, в който са публикувани, е 1991–2023 г. Наблюдава се тенденция на засилен научен интерес към темата след 2001 г. със спад през 2008 г. и силно изразен пик през 2022 г., когато са регистрирани 50 публикации по темата (фиг. 1).

Пространственото разпространение на публикациите, свързани с кризите в туризма показва, че най-голям научен интерес по темата е проявен в Китай (45 бр.), следван от САЩ (30 бр.), Австралия (29 бр.) (фиг. 2).

За да се направи анализ на публикациите, свързани с туризма, е необходимо да се разгледат научните направления, в които са публикувани научните трудове по темата. Най голям е дялът на публикациите по темата през призмата на икономическите науки – „Business, Management and Accounting“ – 177, „Economics, Econometrics and Finance“ – 28 публикации. В социалните науки също се наблюдава силен интерес по темата със 131 публикации. Броят на публикациите по научни направления надхвърля общия брой на публикациите, тъй като са реализирани в списания, индексирани в повече от едно научно направление (фиг. 3).

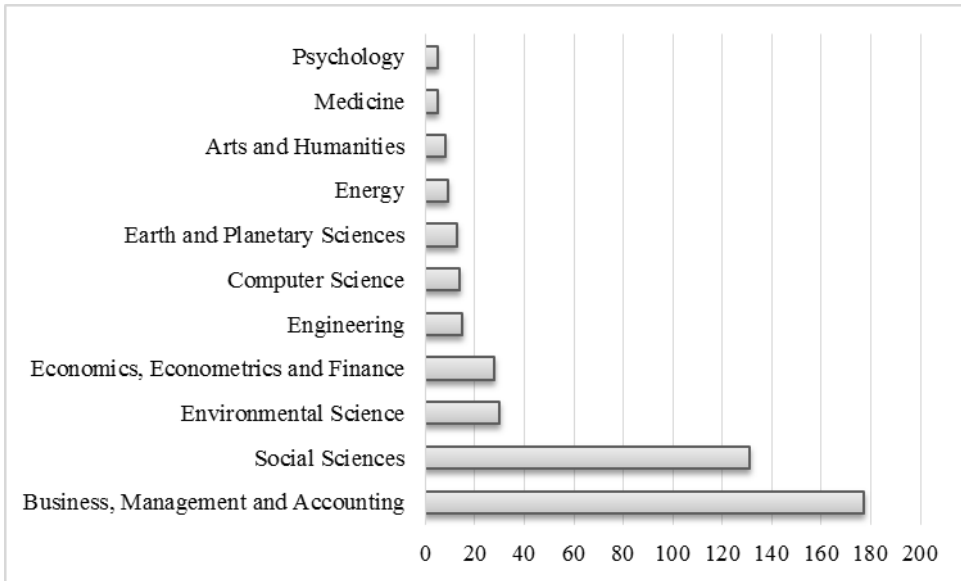

Фиг. 1. Публикации, свързани с кризите в туризма (изготвена по данни на Scopus)

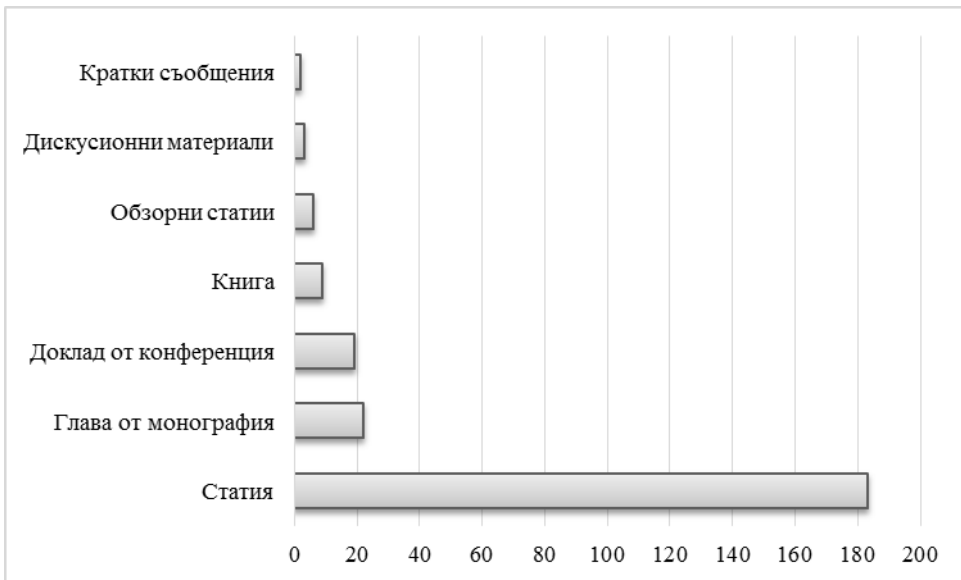

Фиг. 2. Пространствено разпределение на публикациите, свързани с кризите в туризма (по данни на Scopus)

Темата за кризите в туризма е обект на изследване в различни по вид научни публикации. Най-голям е дялът на статиите – 183 бр., или 75% от всички публикации. В значително по-малка степен е застъпена в части от монографии, изнесени доклади на конференции и книги (фиг. 4).

Фиг. 3. Разпределение на публикациите по тематични направления (по данни на Scopus)

Фиг. 4. Видове публикации, свързани с кризите в туризма (по данни на Scopus)

С най-голям брой статии, свързани с кризите в туризма, се отличават авторите Е. Avraham (13 бр.), L. Pennington-Gray (12 бр.), В. W. Ritchie (9 бр.), Y. Mansfeld (8 бр.), Е. Ketter, В. Liu-Lastres и А. Schroeder с по 7 публикации и др.

ДЕЙНОСТИ ПО ПРОЕКТ „ИЗСЛЕДВАНЕ НА СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКОТО ВЪЗДЕЙСТВИЕ НА ПАНДЕМИЯТА ОТ COVID-19 ВЪРХУ ТУРИСТИЧЕСКАТА ИНДУСТРИЯ НА НАЦИОНАЛНО И РЕГИОНАЛНО НИВО“

Основната цел на проекта „Изследване на социално-икономическото въздействие на пандемията от COVID-19 върху туристическата индустрия на национално и регионално ниво“ е да се анализират и оценят структурните и пространствените изменения на икономическите субекти в туристическата индустрия в резултат на въздействието на COVID-19, като се проследят и анализират различните аспекти на това въздействие върху туризма в България, както и регионалните предизвикателства пред него. Дейностите по проекта са извършени през периода 2020–2023 г. Те са насочени в три основни направления:

- Изследване и анализ на флукуациите на входящите, изходящите и вътрешните туристопотоци, както и структурата на емитивните за България туристически пазари;
- Изследване и анализ на нагласите на българските граждани по отношение на предприемането на туристическо пътуване и изискванията им към елементите на туристическите продукти, свързани със санитарно-хигиенните и здравните условия;
- Изследване на поведението на стопанските субекти в туристическата индустрия в България и анализ на техните структурно-пространствени изменения в рамките на изследвания период.

Направление 1. Изследване и анализ на флукуациите на входящите, изходящите и вътрешните туристопотоци, както и структурата на емитивните за България туристически пазари

Извършените дейности в това направление включват дефиниране на понятията входящи, изходящи и вътрешни туристически потоци, анализ на структурата на емитивните за България туристически пазари и измененията, настъпили вследствие на пандемията от COVID-19, както и оценка на социално-икономическото въздействие на здравната криза върху туризма. Изменението на социалната и икономическата обстановка оказва сериозно влияние върху посоката и интензивността на туристическите потоци (Varadzhakova, 2022; Varadzhakova et al., 2022). За тяхното оценяване са използвани официалните данни, публикувани на сайта на Националния статистически институт по основните туристически показатели, отразяващи измененията във входящите, изходящите и вътрешните туристопотоци, а именно: пътувания на български граждани в чужбина – общо и по цели на пътуване, посещения на чужденци в България – общо и по цели на пътуване по основни емитивни пазари, пренощували български граждани в местата за настаняване, реализирани нощувки в места за настаняване от български граждани. Част от резултатите от направените анализи в това направление са разгледани в публикации на Raykova (2023), Varadzhakova & Raykova (2022) и Varadzhakova (2022).

Основните ограничения за реализиране на изследвания и анализи по темата са свързани с липсата на статистически данни за някои основни турист-

тически показатели вследствие на пандемията и последвалите ограничения за пътувания във и извън страната. Установена е липса на данни по показател „Пътувания на български граждани в чужбина по цели на пътуване по месеци“ в периода април 2020 г. – март 2022 г. През същия период по показателя „Посещения на чужденци в България по цели на пътуване“ има емитивни пазари, за които броят на посещения е прекалено нисък и спадат към дела на конфиденциалната информация, поради което не се публикуват официално. Регионалният анализ на вътрешните туристопотоци е затруднен от конфиденциалността на данните за някои области по показатели „Пренощували български граждани в местата за настаняване“ и „Реализирани нощувки в места за настаняване от български граждани“ в горепосочения период.

Направление 2. Изследване и анализ на нагласите на българските граждани по отношение на предприемането на туристическо пътуване и изискванията им към елементите на туристическите продукти, свързани със санитарно-хигиенните и здравните условия

За целта в началото на пандемията (през м. април 2020 г.) е проведена анонимна анкета с 656 участника. Обхваща представители на различни демографски групи – съответно по пол, възраст, образование, постоянно местожителство. Анкетата е структурирана в три основни части: въведение в целта и предмета на изследване, същинска част с 11 затворени въпроса и заключителна част със седем въпроса, отразяващи демографските характеристики на респондентите (Naumov et al., 2021). Чрез нея се проучват нагласите на българите за реализиране на пътувания през летния сезон на 2020 г. в няколко основни направления, а именно: санитарно-хигиенни условия в местата за настаняване, предпочитан транспорт до дестинацията, места за настаняване, технология на резервиране на предстоящо пътуване, предпочитана дестинация и др. Изследванията в това направление стават основа за международни сравнителни проучвания относно нагласите на туристите по време на пандемията и нейния ефект върху туризма. Такива са реализирани съвместно с учени от Азербайджан (Varadzhakova et al., 2021) и Еквадор (Varadzhakova, Félix Mendoza, 2020). Извършено е и моделиране на туристическите потоци във, към и от България (Райкова, 2022).

Направление 3. Изследване на поведението на стопанските субекти в туристическата индустрия в България и анализ на техните структурно-пространствени изменения в рамките на изследвания период

В това направление са изследвани стопанските субекти в туризма в България – туроператори и туристически агенти, места за настаняване. На базата на регистъра на туроператорите и туристическите агенти е направена справка и териториален анализ по мястото на регистрацията им. Аналогичен анализ е направен на местата за настаняване съгласно регистъра на местата за настаняване, публикуван на сайта на Министерството на туризма. Местата за настаняване са анализирани по вид, клас и категория. Направен е анализ на регионалните различия на ниво NUTS 2 в България по отношение на местата за настаняване, броя реализирани нощувки от българи и чужденци, приходи от нощувки (Varadzhakova, 2020). Разгледани са настъпилите промени и тенденциите в предлагането на местата за настаняване и туристическите фирми (Райкова,

2022; Varadzhakova & Naumov, 2021; Raykova, 2022), както и ефекта на пандемията върху специализираните видове туризъм, предлагани в страната (Наумов & Вараджакова, 2021).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Като резултат от реализирания проект е анализирано изменението в обема на вътрешния туризъм чрез изследване на нагласите за предприемане на туристически пътувания сред българските граждани, идентифицирани са факторите, които оказват влияние върху избора на дестинация, места за настаняване, транспорт и т.н., дефинирани са основните предизвикателства пред стопанските субекти в туризма, очертани са тенденциите в териториалното преразпределение на стопанските субекти в туризма, направен е анализ на добрите практики на конкурентни рецептивни пазари за изграждане на имидж на „сигурна дестинация“, класифицирани са мерките, които се предприемат от местата за настаняване, разработена е методика за анализ и оценка на структурните и пространствени изменения на икономическите субекти в туристическата индустрия в резултат на въздействието на пандемията от COVID-19.

Благодарности

Настоящата публикация е реализирана във връзка с изпълнението на проект „Изследване на социално-икономическото въздействие на пандемията от COVID-19 върху туристическата индустрия на национално и регионално ниво“.

ЛИТЕРАТУРА

- Наумов, Н., Д. Вараджакова** (2021) Култура и туризъм по време на пандемия: Предизвикателства и перспективи пред културно-историческия туризъм. Сборник доклади от Четиринадесети Черноморски туристически форум „Рестарт на туризма – нова надежда“, 23-24 април 2021, изд. Фил, Варна, 2021, стр. 77-87, <https://www.blackseatourismforum.com/images/BSFsbornik2021Web.pdf> /Naumov, N. D. Varadzhakova (2021) Culture and tourism during a pandemic: Challenges and perspectives for cultural and historical tourism. Proceedings of the Fourteenth Black Sea Tourism Forum “Restarting Tourism - New Hope”, April 23-24, 2021, ed. Fil, Varna, 2021, p. 77-87
- Райкова, М.** (2021) Управление на кризите в туристическия бранш. Социално-икономически анализи, книга 1/2021 (13) стр. 86-91, DOI: <https://doi.org/10.54664/OYZN2909> / Raykova, M. (2021) Crisis management in the tourism industry. Socio-economic analyses, book 1/2021 (13) pp. 86-91
- Райкова, М.** (2022) Моделиране на туристическите потоци в условията на глобална криза. Съвременни предизвикателства пред туризма - сборник доклади от международна научна конференция, 12.05.2022 г., Авангард Прима, София, 2022, стр. 886-892/ Raykova, M. (2022) Modeling tourist flows in the conditions of global crisis. Contemporary tourism challenges – Proceedings of the international scientific conference, 12.05.2022, Avangard Prima, Sofia, 2022, pp. 886-892

- Райкова, М.** (2022) Тенденции в туристическия сектор за 2022 г. в условията на световна здравна криза. Съвременни предизвикателства пред туризма - сборник доклади от международна научна конференция, 12.05.2022 г., Авангард Прима, София, 2022, стр. 893-898/ Raykova, M. (2022) Trends in the tourism sector for 2022 in the conditions of a global health crisis. Contemporary tourism challenges – Proceedings of the international scientific conference, 12.05.2022, Avangard Prima, Sofia, 2022, pp. 893-898
- *** **НСИ**, https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/module.jsf?x_2=237, посетено на 10 август 2023/ **НСИ**, https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/module.jsf?x_2=237, last accessed on 10 August 2023
- Laws, E., B. Prideaux** (2005), Crisis management: A suggested typology, *Journal of Travel & Tourism Marketing*, vol. 19, pp. 1-8
- McKercher, B., E.L.L. Hui** (2004), Terrorism, economic uncertainty and outbound travel from Hong Kong, *Safety and Security in Tourism. Relationships, Management and Marketing*, pp. 99-116;
- Maditinos, Z., C. Vassiliadis** (2008), Crisis and disasters in tourism industry: Happen locally – affect globally, *Management of International Business and Economics Systems*, vol. 1, pp. 67-76
- Naumov, N., D. Varadzhakova, A. Naydenov** (2021) Sanitation and hygiene as factors for choosing a place to stay: perceptions of the Bulgarian tourists. *Anatolia* 32 (1), 144-147
- Raykova, M.** (2022) New trends in the demand and supply of tourist services in the context of a global health crisis. *Proceedings of the International Scientific-Practical Conference Dedicated to the 99th Birthday Anniversary of Nationwide Leader Heydar Aliyev “Quality Assurance as the Main Factor of Competitive Economic Development”*, “Baku Business University” Press, 2022, pp. 148-152
- Raykova, M., D. Varadzhakova** (2023) Impact of the crises on domestic tourist flows in Bulgaria. *Proceedings of the International scientific conference “Tourism for Sustainable Future*, Avangard Prima, Sofia, pp. 323-330
- Varadzhakova, D.** (2020) Regional Spatial Disparities in Bulgarian Tourism in Pandemic Context, *Advances in Economics, Business and Management Research*, volume 181, *Proceedings of the 3rd International Conference Spatial Development of Territories (SDT 2020)*, Atlantis Press – part of Springer Nature, Русия, 2021 ISBN 978-94-6239-404-9, ISSN 2352-5428 <https://dx.doi.org/10.2991/aebmr.k.210710.027>
- Varadzhakova, D., A. Félix Mendoza** (2020) Socio-economic effects of the COVID-19 pandemic on the competitiveness of the tourism industry (the cases of Bulgaria and Ecuador). *Culegere de articole științifice ale Conferinței Științific Internațional “Competitivitate și Inovare în economia cunoașterii”*, Ediția a XXII-a, 25-26 septembrie 2020, Chișinău, pp. 264-272
- Varadzhakova, D., N. Naumov** (2021) COVID-19 free programs as a trend in the post pandemic hospitality quality & the case of Bulgarian hotel chains. *Сборник от III Международна научно-практическа конференция «Интеграция туризма в економическую систему региону: перспективы и барьеры»* 28-29 мая 2021 г., г.Орел, Россия, изд. ОГУ имени И. С. Тургенева, Россия, 2021, стр.63-69
- Varadzhakova, D., A. Naydenov, N. Naumov, F. Rahmanov, E. Gojayeva, E. Suleymanov** (2021) Travel Intentions After Covid-19: A Comparative Assessment of Tourist Motivation and Willingness to Travel in Bulgaria and Azerbaijan. *Socio-economic analyses*, vol. 13, issue 1, pp. 37-48, DOI: <https://doi.org/10.54664/QZFP3742>
- Varadzhakova, D.** (2022) Changes in Bulgarian domestic tourism as a result of the COVID-19 pandemic, *Proceedings of the International scientific conference “Tourism for Sustainable Future*, Avangard Prima, Sofia

- Varadzhakova, D.** (2022). El impacto de la pandemia de COVID-19 en el turismo de la Península Balcánica. *Revista Internacional De Gestión, Innovación Y Sostenibilidad Turística - RIGISTUR* - ISSN 2806-5700, 2(1), 20-28. Ecuador Recuperado a partir de <http://revistasespam.espam.edu.ec/index.php/rigistur/article/view/305>
- Varadzhakova, D., Raykova M.** (2022) Impact of the COVID-19 pandemic on the travel expenditure& the case of Bulgaria. *Proceedings book International Korkut Ata Scientific Researches Conference Osmanije Korkut Ata University June 28-30, 2022, Osmanije, Turkey, Vol. II, by Institute of Economic Development and Social Researches Publications*
- Varadzhakova, D., Ravnachka, A., Naumov, N.** (2022). Tourism and COVID-19: Socio-economic Impacts of COVID-19 on the Tourism Industry in Bulgaria. In: Brunn, S.D., Gilbreath, D. (eds) *COVID-19 and a World of Ad Hoc Geographies*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-94350-9_102
- *** **Scopus** (2023) <https://www.scopus.com/search/form.uri?display=basic> , last accessed on 10 August 2023
- UNWTO** (2011) *Toolbox for Crisis Communications in Tourism*. UNWTO, Madrid
- UNWTO** (2020a) *COVID-19 and Tourism*, <https://www.unwto.org/covid-19-and-tourism-2020>, посетен на 16 август 2023
- UNWTO** (2020b) *Tourism Dashboard* <https://www.unwto.org/country-profile-inbound-tourism>